

Udenlandsk litteratur:

Belson, W.: Television Violence and the adolescent boy. Saxon House 1978.

Brown, R. (ed): Children and Television, London 1976.

Feilitzen, C.v., Filipson, L. og Schyller, I.: Blunda inte för barnens tittande. Om barn, TV och radio nu och i framtiden, Lidingö 1977.

Feilitzen, C.v. og Linné, O.: Børn og identifikation i massekommunikationsprocessen. En sammenfatning af nordisk forskning og en teoretisk diskussion. Stockholm 1973 og København 1974.

Noble, G.: Children in front of the small screen. London, Constable 1975.

Television and Growing up: The Impact of Televised Violence. Report of the Surgeon General United States Public Health Study, 1972.

Dansk litteratur

Andreasen, A.L. m.fl.: Børnemarked. Kritik af børnemedier og -miljøer, København. Borgen 1976.

Forchhammer, J. og Petersen, J-H.: Kulturens børn, Kulturministeriets arbejdsgruppe om børn og kultur. København 1980.

Forchhammer, J. og Petersen, J-H.: Børn og biografer. København. Det danske Filminstitut, Børnefilmudvalget, 1976.

Linné, O. og Marosi, K.: Børn og Massemedier, København 1981.

Rasmussen, L. og Varming, E. (red.): Børn og levende billeder, København. Gyldendals Pædagogiske Bibliotek, 1976.

Rose, L.: Tante TV og onkel oplæser. København. Forlaget Spar Knægt, 1976.

Schultz, P. (red.): Børn og kultur. København 1979.

Tufte, B.: TV's virkelighed - danske børns virkelighed. Speciale. Institut for Litteraturvidenskab, København 1981.

Olga Linné er fil.lic., forskningsleder ved Medieforskningen i Danmarks Radio.

BARNES RÄDSLOR OCH TV

af Cecilia v. Feilitzen

Barns rädsla allmänt sett

Studier i barndomens historia visar att det på många sätt var ett helvete att vara barn förr. Säkerligen kände sig barn för t ex 150 år sedan ofta mycket otrygga och rädda. Men trots att barn i vårt samhälle i åtskilliga avseenden fått det bättre nu, kanske främst materiellt sett, avslöjar undersökningar en påfallande otrygghet och rädsla även hos dagens barn (se t ex 30).

Mycket av det som skrämmer barn idag är säkert det samma som skrämde barnen förr: t ex vuxna som straffar en eller skäller på en. Eller större barn, fula gubbar, eldsvådor, mörker, att gå vilse i skogen, spöken, vilda djur, att bli ensam och övergiven. Liksom rädsla för att inte duga, att misslyckas, att inte bli omtyckt. Och alla, både barn og vuxna, har i alla tider då och då haft ångest inför de stora livsproblemen - kärleken, döden och förtrycket.

Men vissa saker var antagligen dåtidens barn mer rädda för: t ex häxor, troll och jättar - det vittnar sagor och berättelser om. Eller vuxnas hugg och slag - så sent som för omkring 100 år sedan fanns en lag i Sverige som påbjöd föräldrarna att aga sina barn och ingenting hindrade andra vuxna från att gripa in och "uppfostra" på samme sätt (24).

Även om barnmisshandeln fortfarande är långt mer utbredd än man föreställt sig (ja, att den överhuvudtaget förekommer i familjer, "upptäcktes" så sent som på 1950-talet), finns i stället andra företeelser i vårt nutida samhälle som just dagens barn är mer rädda för. När svenska barn berättar om sin rädsla, är de oftast ensamma i berättelserna. De säger inte direkt att de är rädda för själva ensamheten, men situationerna de blir rädda i speglar ett samhälle, där vuxna har allt mindre tid för, råd med och plats för barn. I barns berättelser om sin rädsla från sydligare europeiska länder vimlar det ofta av deltagande personer runt det rädda barnet (38). Man kan alltså anta att det faktum att barn alltmer isoleras från vuxenvärlden, indirekt är en bidragande orsak till det allmänna oros- och ångesttillstånd som konstateras.

rats hos många barn.

En annan företeelse som är rimligt att anta att barn och ungdomar upplever som mer hotande idag är framtiden. De har ofta mycket mörka framtidsbilder när det gäller den tekniska utvecklingen, kärnkraften, datorerna, miljöförstöringen, missbruket, arbetslösheten och krig, och känner sig själva nästan helt maktlösa inför skeendet (35, 36). Ytterligare ett modernt samhällsfenomen som barn säger att de är ordentligt rädda för, är trafiken (30).

Medan det direkta, personliga, fysiska hotet alltså minskat mot barn, tycks det indirekta, psykiska och strykturella hotet ha ökat. Ett annat hot som vi inte vet om det har minskat eller ökat men som åtminstone kraftigt ändrat karaktär, är det kulturella. Medan det för var religionen som skrämde med eviga straff för alla syndare och förtappade, genomsyras kulturen nu av ett allt större utbud av masskommunicerade budskap, som kan ge upphov till ångest- och skräckupplevelser. Hemska sagor och berättelser fanns också förr, men de berättades oftare muntligen. Idag distribueras de i allt större utsträckning med hjälp av tekniken, inte minst i form av rörliga bilder - film, tv och video. Förmodligen finns ett samband mellan ökningen av det strykturella hotet och förändringen av det kulturella hotet, även om vi inte vet hur det sambandet ser ut.

Hur vanligt är det då att barn blir rädda för vad de ser i massmedierna och vilka effekter har en sådan rädsla?

Vad är rädsla?

Den omfattande forskningen om massmedievåldet, främst underhållningsvåldet, som utförts alltsedan 1930-talet och dokumenterats i mängder av rapporter och skrifter, har framför allt gällt aggression som en följd av tittandet på filmer och tv-program. Det är viktigt att understryka att aggression och rädsla inte är samma sak, även om de ibland kan hänga ihop. Forskningen om barns rädsla vid film och tv är mycket mer sporadisk.

Förmågan att bli rädd är en biologisk gåva, en förutsättning för att överleva. Rädsla kan alltså vara något positivt, t ex när den får en att skydda sig för

anfall eller trafikolyckor eller ta avstånd från olika former av maktövertagelse. Men mycket rädsla i världen är onödig, plågsam och skadlig.

Man blir rädd, skrämmd, orolig, får ångest och liknande inför ett hot eller en fara. Det kan vara ett verkligt eller ett inbillat hot. Det kan vara ett yttre eller inifrån en själv kommande hot. Själva rädslan består av ett fysiskt och psykiskt negativt spänningstillstånd som man försöker komma ifrån genom att värja sig för och försvara sig mot hotet. Denna process - flykten och kampen - sker i fyra steg:

Man börjar nästan alltid med att reagera undvikande på olika sätt:

1. Undvikandet är dels en kroppslig aktivitet. Man ger sig iväg (t ex gömmer sig eller springer därifrån och söker om möjligt upp en annan person som kan ge trygghet) eller man reagerar med passivitet (t ex slutar med det man håller på med, blir stel och spänd eller ropar på hjälp).
2. Undvikandet kan också vara psykiskt. Man förnekar det som hänt, försöker kanske tränga bort det eller glömma det. Det finns en lång rad psykologiska försvarsmekanismer som kan träda i kraft här. Andra exempel är att man reagerar paradoxalt, t ex med överdriven glädje och vänlighet, eller att man regredierar, dvs blir "barnsligare".

Om man inte kommer ifrån hotet och rädslan genom undvikande, kan man därefter reagere angripande:

3. Angripandet är mestadels psykiskt. Man försöker analysera och intellektualisera hotet (fundera över orsaker och konsekvenser, säga till sig själv att det inte var farligt osv) eller man pratar med andra om det. Att bearbeta hotet och rädslan i fantasin kan ibland ha en terapeutisk effekt. Den psykiska bearbetningen kan också komma till uttryck i teckningar och lek.
4. Angripandet kan, men mera sällan, också vara en kroppslig mer eller mindre genomtänkt handling. Man ger sig t ex ner i källaren för att titta efter vad det var som lät, man börjar träna sig att träffa hundar för att övervinna sin hundrädsla, eller man försöker genom olika aktioner förändra missförhållanden i samhället.

Att utveckla sin förmåga att angripa hotet och rädslan psykiskt är oerhört väsentligt. I alltför många fall har vi stannat vid steg 2 och går omkring med obearbetad rädsla som vi förgäves försöker skyffla in i själens innersta skrymslen men som ändå ger sig tillkänna på ett eller annat oönskat sätt. Att psykiskt kunna bearbeta hotet och rädslan är ett nödvändigt förstadium till steg 4, som i annat fall kan innebära att man t ex bara börjar slå vilt omkring sig.

Angripande är enligt ordboken det samma som aggression. Lyckas man göra något vettigt åt hotet och rädslan, är det fråga om konstruktiv aggression. I den allmänna debatten har emellertid "aggression" blivit ett negativt laddat begrepp. Vad man då egentligen menar är destruktiv aggression, en diffus, oriktad aggression utan medvetet mål, där man angriper till höger och vänster och oförskyllt skadar andra människor. Rädsla och hot som inte bearbetas på ett adekvat sätt, kan alltså leda till sådan destruktiv aggression.

Ifall ett barn lyckas angripa och undanröja hotet och rädslan på rätt sätt, utvecklas denna förmåga och självförtroendet ökar. Vuxna som finns med och vägleder, minskar barnets otrygghet och ökar hans och hennes makt och möjligheter. Men rädslan blir problematisk när den blir för stor och förmågan att undvika och angripa hotet inte räcker till. Då förlamar rädslan tanke och handling och övergår till ett mer permanent tillstånd av allmän oro och ångest - eller depression, destruktiv aggression eller likgiltighet.

En helt annan sak är att barn (och vuxna) tycker om att vara lite rädda. Men rädslan har då en positiv nimbus och är egentligen vad vi i vardagligt tal kallar spänning. 1600-talsfilosofen Spinoza som gjorde en inträngande analys av olika känslors innehåll och inbördes sammanhang, skulle kallat en sådan positiv spänning för hopp med ett litet inslag av rädsla. Rädsla däremot, den negative spänningen, menade Spinoza hade ett litet inslag av hopp (34).

Hur många och vilka barn blir rädda vid tv-program?

Det vanligste är förstås att barn upplever det som något positivt att titta på tv - annars skulle de inte titta. Nästan varenda 3-15 åring i Sverige säger att de ser på tv därför att de tycker programmen är roliga och spännande (13). Men som vi ska se är det ofta de program som barnen gillar för att de är spännande som också kan bli de skrämmande - den positiva spänningen har glidit över till den negativa.

Att få en heltäckande bild av barns rädsla vid tv är svårt, eftersom det till stor del rör sig om komplicerade, delvis omedvetna psykologiska processer som man inte alltid kan berätta om eller inte minns eller inte vill erkänna. Och som därför andra personer än mindre kan observera. De skandinaviska masskommunikationsundersökningarna om barn och rädsla baserar sig i allmänhet på enkla frågor till barn och föräldrar, medan djuppsykologiska studier är sällsynta. (De är fåtaliga även i den internationella forskningen.) Vi har heller ingen riktig garanti för att barnens och föräldrarnas svar enbart avser den verkliga rädslan och utesluter "önskespänningen". Himmelweit m.fl. fick dock fram att barn gör en klar åtskillnad mellan spännande och skrämmande program (22).

Enligt de skandinaviska undersökningarna från 70-talet har omkring 50-60% av barnen någon gång blivit rädda då de tittat på tv (27, 31, 33, 37). Detta gäller både de yngre barnen 3-6 år eller 3-8 år (föräldrarnas svar) och barnen i skolåldern (barnens egna svar). I en av dessa undersökningar intervjuades 6-åringarna själva, varpå framkom en högre siffra, 72%. Av de övriga 6-åringarna, som svarade nej, hade likväl föräldrarna märkt tv-rädsla hos ytterligare 14% (alltså totalt 86%).

Det florerar olika vanföreställningar om små barns rädsla: dels att de lättare skulle bli rädda för tv just därför att de är små och mer påverkbara, dels att de tvärtom skulle bli mindre rädda därför att de inte begriper så mycket av programmen. Ingentera föreställningen har stöd i undersökningarna. Rädslan varken avtar eller ökar med åldern. Däremot blir barnen på grund av åldern delvis rädda för olika saker.

Små barn reagerar på detaljer och individuella episoder och kan inte binda samman scenerna eller förstå historien som helhet. De har också svårare att skilja på fantasi och verklighet och kan blanda in sina egna erfarenheter och sig själva i programmet. De kan även lättare missförstå. Därför kan det vara vanskeligare för en vuxen att förutsäga vad små barn blir rädda för. (Men tydliga, generella mönster i vad som skrämmer dem finns också, vilket framgår försättningsvis).

De äldre barnens ökade förmåga att följa handlingen och förstå sammanhanget gör dem i stället mer känsliga för saker som inte i lika hög grad bekommer de minsta. Men barn upp till 12 årsaldern tänker fortfarande inte på samma abstrakta och logiska sätt som vuxna.

Men åldern får man förstås vana vid vissa programtypers uppbyggnad och lär sig bemästra eventuell rädsla vid dem. Men ständigt tycks nya rädslosensationer vänta om hörnet - i form av upptrappade våldsbilder, barnförbudna filmer och nu videogrammen som ger även vuxna tidigare oanade och svårsmälta skräckupplevelser.

Liksom antalet barn som blivit rädda vid tv-tittandet är likartat i olika åldrar, finns inga tydliga eller genomgående skillnader i antalet flickor och pojkar eller antalet barn i familjer med lägre och högre utbildning som blivit rädda för tv. Men säkerligen blir dessa grupper, på samma sätt som när det gäller åldern, delvis rädda för olika saker, även om vi inte vet något närmare om detta. En undersökning med äldre ungdomar kan dock tjäna som illustrerande exempel på hur ens samhällssituation och därav beroende behov och konflikter kan spela roll för hur olika man upplever program: En grupp studenter kände mer ångest och depression inför ett tv-program med autentiska situationer ur narkomaners vardagsliv och miljö medan en grupp ungdomar som vistades på behandlingshem och ungdomsvårdsskolor kände mera lustkänslor. Inför ett avsnitt från fängelset fick de senare däremot högre ångest, aggression och depression än studenterna (8).

En grupp barn som dock faktisk blir rädda oftare än andra barn av tv och film, är de som också annars är känsligare och ängsligare (1, 9, 32, 33). De olika undersökningarna visar också att barn som tittar mycket på tv lika ofta

eller oftare blir skrämnda av tv, jämfört med barn som tittar lite på tv.

Vilka program och programinslag blir barnen rädda för?

Det finns i princip två sorters program som de yngre barnen tycker illa om: tråkiga program och skrämmande program (33). Med tråkiga program menar barn ofta vuxenprogram där de stora bara pratar. Vilka program är det då som är skrämmande?

Enligt en lång rad skandinaviska undersökningar med frågor till föräldrar blir de yngre barnen lika ofta rädda vid barnprogram som vid vuxenprogram (6, 19, 25, 27, 31, 33, 37). Detta förhållande kan kanske verka märkligt, eftersom barnprogrammen oftast är mycket populära bland barn och för en vuxen tittare ofta fremstår som oskyldiga och inte alls bygger på samma dramatiska effekter som vuxenprogrammen. Barnprogramproducenterna är i allmänhet också medvetna om sin publik och försöker undvika sådant som kan verka skrämmande. Men det hela har sina rimliga förklaringar. Dels ägnar 3-8-åringarna ungefär hälften av sin tittartid åt barnprogram och ungefär hälften åt andra program. Dels ser, åtminstone de svenska, barnen oftast barnprogrammen, som ju sänds på dagtid, utan vuxet sällskap, vilket kan göra att de känner sig mindre trygga då. Dels, och kanske framför allt, är det lättare för småbarnen att identifiera sig med personer och djur i barnprogrammen än i vuxenprogrammen. Och identifikation gör att man tar starkare intryck - både positiva och negativa - av programmen (12, 33).

I den undersökning där 6 åringarna intervjuades själva, tycktes dock vuxenprogrammen oftare skrämna än barnprogrammen (33). Detta kan kanske tas som ett tecken på att skrämseleffekterna av vuxenprogrammen hänger sig kvar längre i barnens sinnen och att rädsloupplevelserna vid barnprogrammen lättare kan bearbetas och går över.

När man frågar föräldrarna närmare vilka inslag i tv-programmen barnen blev rädda för (6, 19, 25, 27, 31, 33, 37), visar det sig också att särskilt yngre barn ofta blir rädda när barn i programmet hotas av vuxna eller av obehag och

fara. Det kan gälla allvarligare saker som t ex risken att bli föräldralös och svältande barn (och många andra av de saker som tidigare nämnts att barn allmänt blir rädda för). Det kan också vara mer "idylliska" episoder som när barnen i Saltkråkan tappar årorna (men ingenting annat farligt inträffar och situationen reder snabbt upp sig) eller när pappan skriker "Emil" åt Emil i Lönneberga.

Vanligt är också att yngre barn känner starkt obehag och blir olyckliga när djur behandlas illa eller är i fara. Också här kan situationerna variera från allvarligare faror till en sådan händelse som t ex att fåren klipps (17). Barns intresse för identifikation med djur är ett väldokumenterat fenomen. Djuren framställs ju i material för barn inte sällan som kloka, lite busiga, snälla och ibland utsatta för hot som de inte kan värja sig ifrån. Djuren får också delvis den roll i förhållande till barnet som barnet ofta har i förhållande till vuxna (12).

Programinslag som skrämmer på grund av att barn eller djur hotas, kan givetvis också förekomma i vuxenprogram men är trots allt inte lika vanliga där. Vuxenprogram som skrämmer de yngre barnen är till överväldigande delen deckare, vilda västern och underhållande serier med våld (typ: De fattiga och de rika). Ibland, men inte särskilt ofta, skrämmer nyheter och dokumentärer. Dessa program ser också små barn sällan. En tredje kategori vuxenprogram som ibland kan skrämma är djurprogram, dvs "grymheter" i djurens värld (6, 19, 25, 27, 31, 33, 37).

Barnen i skolåldern blir sällan rädda för barnprogram. När det gäller vuxenprogram är det, liksom för de yngre barnen, allra mest vuxenunderhållningen som ger anledning till rädsla: deckar- och agentserier, skräckfilmer och rysare, vissa andra underhållningsserier, vissa långfilmer. På samma sätt som för de yngre barnen, upplever de äldre barnen sällan nyheter, dokumentärer, reportage och andra informativa program som skrämmande (10, 27). Det kan vara på sin plats att påminna om att de programtyper som givit upphov till rädsla, oftast inte är skrämmande utan många gånger gittas för att de är spännande. Men eftersom spänning och rädsla kan ses som upplevelser langs samma dimension, blir det fråga om en balansgång: man ger

sig ut i det spännande, vinglar till i "skräckblandad entusiasm" och tappar ibland fotfästet och ramlar ner i rädslan.

Detsamma framgår när man ser närmare på vilka inslag i programmen som skrämmer (de är ganska likartade för såväl yngre som äldre barn). Främst skrämmer våld och våldsamma handlingar: skjutande, blod, mord, lik, slagsmål, misshandel, knivar, människor som jagas, skräcken för vad som ska hända, allmän oro att de ska gå illa för huvudpersonen. Även övernaturliga företeelser kan vara skrämmande: maskerade människor, spöken, vampyrer, monster, döda som börjar leva. Att notera är att våldet inte behöver vara fysiskt; också verbalt våld kan ge upphov till rädsla; utskällningar och gräl mellan vuxna. Stora djur och vilda djur kan verka hemska (främst för de mindre barnen). Ljud- och bildeffekter som verkar skrämmande på barnen är: ödesmusik, häftigt buller och skrik, skott, närbilder som hastigt kommer emot en i rutan, mörker. Även kusliga miljöer kan skapa rädsla.

När barn blivit rädda för mer autentiska våldssituationer, nämner de t ex: krig, olyckor, sjukdomar, operationer, eldsvådor, naturkatastrofer, djurexperiment, koncentrationsläger, u-länder, lidande människor (6, 10, 19, 25, 27, 31, 33, 37).

Man kan undra över det faktum att nyheter och andra mer renodlat informativa program så sällan givit upphov till rädsla, särskilt bland barnen i skolåldern. Visserligen är 9-14 åringarna storkonsumenter av vuxenunderhållning och de tittar mindre på information än vuxna gör. Men de ser i alla fall mer på sådana program än småbarnen.

En förklaring kan vara att nyheter och andra informationsprogram, som de traditionellt är utformade, inte vädjar lika mycket till känslorna och inte ger samma identifikationsmöjligheter som underhållningsprogram; de är inte lika ofta uppbyggda kring en huvudperson och en handling, t ex. Också filmtekniken spelar in här t ex färre närbilder och mindre dramatiska bildväxlingar än i underhållningsserierna.

Givetvis räcker det inte att ett program vädjar till känslor och ger identifikationsmöjligheter för att det ska vara skrämmande. Ett alltför välkänt och

förutsägbart fenomen är sällan skrämmande, liksom ett alltför främmande. Både positiv spänning och negativ spänning (rädsla) bygger ofta på en blandning av det bekanta och det obekanta som ger upphov till et osäkerhets-tillstånd där man mer eller mindre kan hoppas, förvänta sig och försöka förutsäga, men aldrig vara helt trygg och säker, och ibland inte ha en aning.

Annu en förklaring till at nyheter och informationsprogram inte är lika skrämmande, vilken delvis hänger ihop med det ovannämnda, kan vara att mycket av det som visas i dessa program gäller andra länder, händelser i politiken och arbetslivet osv, som inte anknyttter till ens omedelbara verklighet. Det mesta kommer så att säga på psykisk och geografiskt avstånd och en egocentrisk reaktion inträder - man tänker att det inte kan hända en själv (18).

Vi måste också ställa en fråga: Kan det även vara så att det skrämmande i underhållningsprogrammen grundar sig på så starka effekter att det bidragit till en avtrubning och likgiltighet inför verkliga olyckor och lidanen, såväl i tv-programmen som i praktiken?

Tv-rädslans verkningar

Vilka verkningar har barnens rädslopplevelser vid tv-tittandet? Undersökningarna härom är ytterligt få och kan inte besvara frågan tillfredsställande. Vi ska gå igenom några tänkbara verkningar och försöka se om de har något stöd i den empiriske forskningen.

1. Är barnens tv-rädsla något positivt - bidrar den till at barnen skyddar sig från och motarbetar verkliga yttre faror, t ex olyckor, anfall och maktövergrepp?

Säkerligen kan detta ske någon gång, även om det inte finns rapporter om det i forskningslitteraturen. Rimligast är att det sker efter viss rädsla vid barnprogram, som mer anknyttter till barnets verklighet. En del experiment visar också att hotet i programmet inte får vara för starkt om det ska kunna bidra till en sådan positiv handling (23). Antagligen är t ex hoten i nyhetspro

grammen många gånger för överväldigande för barnen.

I vilket fall som helst torde tv-rädsla med sådanne positiva följder inte vara den dominerande effekten, eftersom de program och programinslag barnen blivit rädda för vanligen hör till den fiktiva, ofta våldsamma sfären, som inte så lätt kan omsättas till barnets praktik.

Däremot finns undersökningar i USA som pekar på en liknande, men negativ effekt av dessa program, nämligen att barn och vuxna som tittar mycket på underhållningsväld, tenderar att överskatta våldet i verkligheten liksom riskerna att själva dras in i våldsamheter. Denna ökade ängslan kan, enligt forskarna, leda till att man försöker skydda sig mot felaktigt inbillade faror genom önskan om högre rop på lag och ordning i samhället och ökat beroende av auktoriteter (7, 21).

2. Är barnens tv-rädsla något positivt - befriar de ställföreträdande symboliska tv-upplevelserna barnet från hans eller hennes verkliga ångest inom bords? Eller: Även om tv-skräcken inte precis minskar eller ger lättnad från den verkliga ångesten, är det inte möjligt att den lyfter upp omedvetna och tabubelagda konflikter och problem inom barnet till ett mer medvetet plan? Som sedan tv-fantasierna, dvs. de fiktive programmen, bearbetar på sitt indirekte men tydliga svart-vita sätt? Eller som bearbetas av barnets nu stimulerade egna fantasi?

Dessa och närliggande teorier härrör främst från litteraturforskningen - se t ex Aristoteles om den grekiska tragedien (2) och Bettelheim om de gamla folksagorna (3). Frågan är emellertid om teorierna gäller vilken fiktion som helst. Vissa litteraturforskare menar att man inte direkt kan överföra dem på film och tv därför att 1) litteraturen kräver i större utsträckning än bildmedierna att man använder sin egen fantasi 2) läsningen också innebär att ens uppmärksamhet är mer aktiv; vid film och tv kan man vara mer passiv, eftersom man ändå fångas och hålls kvar av oväntade och starka stimuli 3) man inte kan bläddra tillbaka i film och på tv tillgodogöra sig innehållet i egen takt (29).

Dessa teser är emellertid inte genomgående bevisade och låt oss så länge

anta att litteraturteorierna är giltiga för flere medier. Låt oss vidare (kanske felaktigt) anta att de, lika väl som kan avse släktingar och vänner i antiken respektive sekelskiftets häxor, troll och jättar, kan avse tv-dramats mer moderna brottslingar, monster och psykopater. Man får då i alla fall inte glömma en viktig sak, nämligen att Aristoteles sa att inte alla tragedier åstadkommer en rening av fruktan m.m., utan att den goda tragedien gör det. Han satte vidare upp en mängd krav som en tragedi ska fylla för att vara god. Mycket av den nutida stereotypa våldsunderhållningen, där våldet ingår i ett oklart eller inget sammanhang, uppfyller inte dessa krav (16).

Bettelheim menar på liknande sätt att det bara är den äkta sagan som kan föra barnets erfarenheter vidare. Förutom att det bästa är ett personligt berättande av sagan, måste den svara mot barnets upplevelser och behov och upplösningen måste ge barnet självförtroende och hopp om framtiden.

Att underhållningsprogrammen, bl a de med våldsinslag, är så populära främst bland barnen i skolåldern, innebär säkerligen att de delvis svarar mot barnens behov och konflikter. Programmen tar t ex upp viktiga ämnen: kärlek, hat, död, ryktbarhet, makt, förtryck, kamp osv. De anknyter kanske också till barnets situation av isolering och maktlöshet - de visar att om man inte har några egentliga möjligheter att påverka sin situation, finns i alla fall andra vägar: man kan använda våld (4). Att se hemska program kan också vara ett sätt för den som är liten och rädd att mentalt, i den trygga soffan, förbereda sig för ruskigheter ute i världen och framtiden och vänja sig att bemästra sin rädsla vid dem. Vidare ger tittande på våldsprogram status bland kamraterna (14). Desutom har särskilt barn i mellanåldrarna behov av att se världen i svart-vitt och tv-fiktionen delar ju upp världen i rätt og fel, gott och ont, över- och undermänniskor osv (även om det ofta sker på ett förljuget sätt).

Men ingenting tyder på (snarare är det tvärtom) att det andra ledet av Bettelheims krav uppfylls - att upplösningen ger barnet självförtroende och hopp om framtiden, att barnet får ökad medvetenhet om sig själv, sin situation och omvärlden. Undersökningsresultat tyder på att en bearbetning och lättnad efter tv-våld endast sker för särskilt fantasifulla barn, medan de flesta barn har kvar den negative spänning som underhållningsvåldet ledde

till. (5).

Många av de kommersiellt producerade, ofta importerade, programmen tycks alltså utnyttja barnets behov men bidrar inte till lösningen av barnets konflikter eller lättnaden från den ångest barnet fått av verkliga händelser, varken genom bearbetning inom programmet eller genom att stimulera barnets egna fantasi. Och varför skulle t ex de amerikanska och multinationella bolag som betalar för programmen och reklamen för att få folk att köpa sina varor, vilja öka tittarnas självförtroende och medvetenhet? Då skulle de också riskera att minska tittarnas beroende av programmen och därmed undergräva sin lönsamma marknad.

Man kan tänka sig att rädslopplevelser vid barnprogram ibland kan ha en sådan bearbetande effekt eller lättare kan bearbetas av barnet. Några resultat antyder nämligen att rädsla vid vuxenprogram stannar kvar längre hos barnen än rädsla vid barnprogram (11, 33). Ett motsvarande resonemang kan kanske ibland gälla s k konstnärligt väl motiverat våld.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att tv-skräck kan användas på ett positivt sätt av barn med stor fantasiförmåga men att de flesta barn inte själva har sådana resurser och att åtminstone den schablonartade vuxenfiktionen inte heller ger sådana möjligheter att bearbeta intrycken.

3. Är barnets tv-rädsla något negativt - åstadkommer den en kvarvarande ångest som barnet inte kan bearbeta?

Den vanligaste reaktionen bland de yngre barnen när de blivit rädda vid tv-tittande är, enligt föräldrarna, att de gömmer sig för programmet på något sätt: skymmer ansiktet, vänder sig bort, tar skydd för tvn. Nästan lika vanligt är att barnen söker tröst och trygghet hos någon vuxen: kryper upp i någons knä, hämtar någon. En tredje vanlig reaktion är att barnen helt går ifrån tvn: springer ut ur rummet eller stänger av och vill inte se fortsättningen. Ytterligare ett sätt på vilket föräldrarna märkt att något varit skrämmande är att barnen vill prata om det som hänt eller talar om saken vid upprepade tillfällen efteråt. Det händer också att rädslan ger upphov till mer allvarliga symptom som att barnen börjar gråta, skrika eller blit ledsna. Och somliga barn vill inte ligga ensamma på natten, får svårt att sova eller får

mardrömmar (25, 31, 32).

Frågor till de äldre barnen tyder på delvis likande reaktioner (10).

Som framgår berättar såväl föräldrar som barn främst om yttre beteenden, vilket ger en otillräcklig bild. I en studie av några 5-6 åringar som fick se ett barnprogram och efteråt rita och berätta vad de sett, drog forskarna slutsatsen att rädsla vid tv också sätter igång olika inre psykiska försvarsmekanismer hos barnen. Vissa barn blev t ex trötta och ville inte berätta (förnekande och bortträngning), vissa uppehöll sig bara vid de trevliga händelserna i programmet (idyllisering), m m (28).

Vidare ger de direkta frågeundersökningarna inte några säkra besked om hur vanliga de mer allvarliga symptomen är. Utgår man från föräldrarnas och barnens svar, tycks skandinaviska och internationella studier peka på att sådana symptom inträffar i omkring 20-30 % av de fall då man blivit rädd. Å andra sidan visar internationella undersökningar som försökt mäta drömprocesser och sömnrubbingar nattetid efter visad film att avvikelser från den normala sömnen inträffade överlag (20).

Likaså vet vi så gott som ingenting om långsiktiga verkningar. En svensk undersökning med 11-18 åringar visade, att film kan ge ångestreaktioner i flera månader efteråt och att detta hos 11 åringarna kunde ske intet bara bland de mer ängsliga (vilket gällde de äldre ungdomarna) utan också bland dem med välbalanserad personlighet (9).

Det tycks vara vanligare med undvikande reaktioner än med angripande vid tv-rädslan. Detta är rimligt för det gäller även rädsla i allmänhet. Men förekommer bearbetning av tv-rädsla så ofta som den bör? Vi har inte fått veta något om olika handlingar som konstruktivt ger sig på rädslan, och inte heller om den mer psykiska bearbetningen i form av t ex fantasi, teckningar och lek. Däremot har vi fått veta att barnen och föräldrarna ibland pratar om rädslan - men alls inte alltid. Detta bekräftas av en undersökning där 6 åringars mödrar tillfrågades vad de gjorde när barnet blivit rädd för något tv-program. Långt flera (45%) svarade att de försökte avleda barnet från tv eller inte göra någonting än det var som sade att de försökte förklara för barnet (29%) (33).

Det förekommer även att "små barn som tittar mycket på tv antingen får titta tills programmen är slut eller också somnar de i soffan medan de övriga i familjen tittar. Dessa barn har sällan någon särskild procedur vid läggdags, då t ex någon läser för dem eller har någon annan speciell ritual. Föräldrarna till de här barnen ser inget fel i att barnen får somna vid tvn, de betraktar det som något helt naturligt. Deras inställning till tv och dess eventuella verkningar är i allmänhet helt okritisk. Även om några av dem märkt en del negativa effekter av barnens tv-tittande, gör de ändå ingenting för att avhålla barnet från t ex skrämmande program: 'J. drömmer ofta mardrömmar, men det är bara tv.'" (19).

Blotta det faktum att vuxna tittar tillsammans med barnen är alltså ingen garanti för att barnen inte blir rädda - tvärtom nämmer t ex barnen i skolåldern att de oftast har tittat tillsammans med någon då de upplevt tv-skräck (10, 27). Att somna vid tvn eller gå och lägga sig direkt efter programmet utan att få prata med någon är direkt förkastligt. Vissa resultat tyder på att det inte alltid är intensiteten i de omedelbara känsloreaktionerna vid film- eller tv-tittandet som är avgörande för efterverkningarna, utan just barnets möjligheter att få bearbeta intrycken och känslorna (9, 26).

Sammanfattningsvis kan man konstatera att rädslopåverkan vid tv-tittande alls inte bara är godartad. Allvarligare symptom - nervösa störningar, sömnbesvär, ångesttendenser - förekommer antagligen i en minoritet, men ändå en ganska stor minoritet, av de fall barnen blir rädda. Och det gäller inte bara de mest utsatta - de mer ängsliga barnen och de som inte har någon att prata med - utan även annars harmoniska barn. En del ångestsymptom dröjer sig troligtvis kvar en längre tid, inte minst av den anledningen att många föräldrar inte pratar med barnen om tv-rädslan.

4. Är barnens tv-rädsla något negativt - resulterar den i depression, destruktiv aggression och likgiltighet?

Svaret är: vi vet inte. Enstaka fall av depression har konstaterats (9, 20). Forskningen om underhållningsvåldet i massmedierna har däremot kommit fram till att våldet kan bidra till aggression hos dem som tittar, och också fått visst stöd för antagandet att tittande på massmedievåld kan leda till

likgiltighet inför våldet i verkligheten. Men ännu har ingen närmare studerat om det finns något samband mellan aggression och likgiltighet å ena sidan och rädsla å den andra. Snarare har man frågat sig om det är rimligt att dessa tre känslomässiga, till synes motsägelsesfulla, effekter av underhållningsvåld förekommer samtidigt.

En tydlig brist i rädsloforskningen är att man inte uppmärksammat de kumulative effekterna. Vad händer om man gång på gång under en längre tid får kvardröjande, obearbetade rädslooplevelser av tv-program och filmer? Framför allt - vad kommer att hända efter skräckoplevelser från videogrammen som ju är fulla av just de ingredienser som barn ofta blir rädda för: skjutande, blod, mord, lik, slagsmål, misshandel, människor som jagas, maskerade människor osv?

Destruktiv aggression kan ha flera orsaker, men en är att man inte kan göra något vettigt åt sin rädsla eller att rädslan inte får sitt utlopp på ett konstruktivt sätt. Ett samband mellan tv-rädsla och aggression är alltså tänkbart. Om man, på grund av underhållningsvåldet, därtill överskattar riskerna att själv bli indragen i våldsamheter, kan detta tänkas ytterligare förstärka ens beredskap att handla aggressivt.

Rädsla och likgiltighet inför våldet i verkligheten kan likaså tänkas hänga samman. Ser man mycket våld och skräck, lär man sig med tiden åtminstone delvis att bemästra sin rädsla och våldet blir mindre märkvärdigt och avskräckande.

Aggression och likgiltighet inför våldet i verkligheten är, slutligen, också förenliga i teorin. Aggressionen gäller ju en själv medan likgiltigheten gäller andra, dvs att man känner allt mindre medlidande med andra som utsätts för våldet.

Lägg därtill att modeller för hur man kan tillämpa våldet också lärs ut av massmedierna, liksom att våldet är ett medel att få pengar, prylar och framgång (15).

Denna spekulation om hur kumulative rädslo- och ångestupplevelser vid tittande på filmer, tv och videogram skulle kunna bidra till ökad aggression och likgiltighet inför verkligt våld, är alltså inte bevisad. Och sambanden är

mycket mer komplicerade än så, eftersom de grundläggande orsakerna till rädsla, aggression och likgiltighet är att söka i samhällsstrukturen - i ett samhälle där barnen inte upplever att de har något ansvar och någon funktion, där de har bristande kontakter med vuxna, där deras aktiviteter till stor del utgörs av konsumtion, och där ensamhet och maktlöshet inför framtiden och tekniken är långt större hot än det kulturella.

Men det finns ingen anledning att ytterligare spåda på denna rädsla, aggression och likgiltighet med onödiga skräck- och ångestupplevelser från film, tv och videogram, som barnen inte kan bemästra och som inte ger dem det de bäst behöver och själva vill ha: självförtroende, gemenskap, solidaritet, makt och aktivitet med mening. Får barnen det kommer också den positiva spänningen automatiskt att infinna sig.

Referenser

1. Ahnsjö, S: Svenska psykiaters syn på filmpåverkan. Stockholm: Svenska Filminstitutet, 1966.
2. Aristoteles: Poetik. 300-talet f Kr.
3. Bettelheim, B: The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales. London: Thames & Hudson.
4. Breitenstein, O: artikel i Barn och våld - påverkan av massmedia. Stockholm: TBV, 1976.
5. Brody, S: "Screen Violence and Film Censorship". London: Home Office Research Study No. 40, 1977.
6. Brolin, H: Barnpublikens storlek och reaktioner under radio- och tv-veckan 8/3-14/3 1964. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr. 3/1964.
7. Bryant, J, Carveth, R A, Brown, D: "Television Viewing and Anxiety: An experimental examination". Journal of Communication Vol. 31, No. 1, Winter 1981, pp 106-119.
8. Elthammar, O: TV.s narkotikaserie hösten 1965. Ett experiment. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 15/1965.
9. Elthammar, O: Emotionella reaktioner inför film hos 11-18 årsgrupper. Stockholm: Almqvist och Wiksell, 1967.
10. v Feilitzen, C, Linné, O: Barn, ungdom och radio 10-16 mars 1966. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 13/1966.
11. v Feilitzen, C, Linné, O: 3-6 åringars levnadsvanor och etermediabeteende. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 7/1968.
12. v Feilitzen, C, Linné, O: Barn och identifikation i masskommunikationsprocessen. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 146/1973.
13. v Feilitzen, C: "The Functions Served by the Media". Ingår i R Brown (ed.): Children and Television. London: Collier MacMillan, 1976.
14. v Feilitzen, C: Barn och tv i socialiseringsprocessen. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 28/1975-76.

15. v Feilitzen, C, Filipson, L, Schyller, I: Blunda inte för barnens tittande. Stockholm: Sveriges Radios förlag, 1977.
16. v Feilitzen, C: "Aristoteles, katharsis och underhållningsvåld". Författaren nr 1/2 1978.
17. Filipson, L, Schyller, I: Undersökning av två barnprogram i serien "Nu ska vi titta på...". Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 101/1969.
18. Filipson, L, Schyller, I, Höijer, B: Förprovning av programmet "Varför måste vi dö?" Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 198/1971.
19. Filipson, L: Vilken roll spelar radio och tv i förskolebarnens liv? Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 52/1975-76.
20. Furhammar, L: Filmpåverkan. Stockholm: P A Nordstedts & Söners förlag, 1965.
21. Gerbner, G, Gross, L: "Living with Television: The Violence Profile." Journal of Communication Vol. 26, No. 2, Spring 1976, pp 173-199.
22. Himmelweit, H T, Oppenheim, A N, Vince, P: Television and the Child. London: Oxford University Press, 1958.
23. Klapper, J T: The Effects of Mass Communication. Glencoe, 1960.
24. Lejdström, K: Barnen och våldet i vardagslivet. Stockholm: Beredningsgruppen för internationella barnåret 1979, 1979.
25. Linné, O: Barn och etermedia 23/10-29/10 1964. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 6/1964.
26. Linné, O: Barns reaktioner på våldsinslag i tv. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 13/1968.
27. Linné, O, Marosi, K: Børn og massemedier. Köpenhamn: Danmarks Radio nr 8b/1980.
28. Moore, P, Wallqvist, I: Försvarsstrategier och beteenden hos fem och sex-åringar vid oroskapande film. Lund: Institutionen för tillämpad psykologi. Psykologexamensuppsats, 1979.
29. Møhl, B, Schack, M: När barn läser. Stockholm: Gidlunds, 1981.
30. Raundalen, M, Raundalen, T S: Barnens vardag. 4000 interjuer. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.
31. Schyller, I, Filipson, L: 1000 och en siffra om barns läggvanor, biovanor,

tv-tittarsituation, rädsla vid tv-program, sagoläsning. Stockholm: Sveriges Radio, Publik- och programforskningsavdelningen nr 16/1979.

32. Sennton, O: Exposure to Films and School Adjustment. Uppsala: Almqvist & Wiksel, 1965.
33. Sonesson, I: Förskolebarn och TV. Malmö: Esselte studium, 1979.
34. Spinoza, B: Ethics. London: J M Dent & Sons Ltd, 1959 (först publ. 1678).
35. Statens ungdomsråd: An sen då? Röster om framtiden. Stockholm: Liber förlag, 1980.
36. Statens ungdomsråd: Ej til salu. Stockholm: Liber förlag, 1981.
37. Ulvaer, B P: Norske barns radio- og fjernsynsvaner. Oslo: Norsk Rikskringkastning, 1979.
38. Odman, M, Sylwander, I: Barn och rädsla. Stockholm: Sveriges Radios förlag, 1969.

Ovenstående artikel er tidligere trykt i tidsskriftet Barn och Kultur nr. 6., 1981.

Cecilia v. Feilitzen er medieforsker ved Publik- och programforskningsafdelingen, Sveriges Radio, og ved Centrum för masskommunikations forskning, Stockholms Universitet.

KUNSTEN AT KOMMUNIKERE TIL BØRN GENNEM RADIO OG TV?¹

Af Peter Harms Larsen

Når man læser meget af den medieforskning der handler om massemedier og børn, så får man et billede af medierne som meget effektive, som farlige, og som noget der påvirker børn stærkt - og som regel i en eller anden dårlig retning. Jeg har også hørt en TV-småbørnsproducer sige - efter en efterkritikdiskussion i Børne- og Ungdomsafdelingen i DR (herefter B&U) - at egentlig var det jo meget godt at den omdiskuterede udsendelse åbenbart kommunikerede så dårligt, for så tog børnene jo ikke skade... Hun fulgte med i medieforskningen.

På den anden side har jeg oplevet venner og bekendte som når de fik børn i den mediemodtagelige alder, brokkede sig over at deres unger ikke gad se børne-TV eller høre børneradio. Eller rettere, at det var alt for tit at der var noget for børn i radio og TV, som ungerne ikke gad høre eller se. Og det har været venner og bekendte som i øvrigt, og rent principielt, har haft en meget kritisk holdning til medier og mediers påvirkning af børn. Og jeg har i de sidste år mødt en række TV- og radio-børneproducere som var meget interesseret i at kommunikere bedre til børn gennem medierne, men som ikke syntes at de fik megen - om nogen - hjælp i den kritiske medieforskning de læste.

Man kan måske sige, at dette dilemma er en del af baggrunden for at forskellige producergrupper i B&U-afdelingen er gået i gang med at gennemføre en række eksperimenter med en mere systematisk efterkritik af deres programmer, kombineret med forskellige former for målgruppeafprøvninger. Arbejdet med disse eksperimenter er foregået siden 1979, og jeg har nogenlunde kontinuert været inddraget i det siden da. I det følgende vil jeg fortælle noget om hvad jeg har fået ud af dette arbejde, og nogle af de overvejelser og tanker jeg har gjort mig i den anledning.